

Сторожинська Зоряна. Моральні цінності у житті сучасної людини

В статті розглядається тема моральних цінностей у житті сучасної людини; яке значення має це для людини, чи впливає це на ділове спілкування і розвиток бізнесу, яку роль посідають цінності у житті людини.

Розглядаючи діяльність людини, її спілкування з іншими крізь призму етичних норм і цінностей, можна зрозуміти природу етики ділового спілкування. До процесу спільної діяльності, до ділового спілкування долучається багато людей. Кожна людина є особистістю з позитивними та негативними рисами.

До того ж кожна сфера життя та діяльності людини має певну специфіку. Тому постає питання про визначення моральних передумов, що впливають на ділові стосунки між людьми. У процесі спільної діяльності та ділового спілкування формується етика ділового спілкування як сукупність цінностей та норм, що орієнтують і регулюють дії людей.

Запитання: Як зараз трактують мораль, і що несе вона в своєму змісті для суспільства на різних етапах його розвитку?

Відповідь: Мораль — це форма громадської свідомості та вид громадських відносин, спрямованих на утвердження самоцінності особистості, рівноправності всіх людей у їхньому прагненні до щасливого та гідного життя. У моралі оцінюються не лише практичні дії людей, а й їхні мотиви, прагнення та наміри. Моральні вимоги до людини відповідають загальним нормам і принципам поведінки.

Мораль належить до основних сфер нормативної регуляції дій людини, таких як право, звичаї, традиції та ін., переплітається з ними і водночас істотно відрізняється від них. Вимоги моральності формуються у практиці масової поведінки, у процесі взаємного спілкування людей, відбивають життєво-практичний та історичний досвід.

Мораль і моральність не існують поза суспільством, без взаємодії людей. Вони значною мірою залежать від особливостей розвитку суспільства, насамперед від соціально-економічного ладу, що панує в ньому.

Ще в давньоруському літописанні "Повість временних літ", складеному монахом Києво-Печерського монастиря Нестором, подано своєрідний образ "колективної моралі" або, точніше,

колективної моральної відповідальності. Логіка цієї відповідальності така, що всі люди, які живуть і страждають разом, мають змогу жити праведно. З часів християнізації Русі церква почала розмежовувати такі поняття, як "злочин" і "гріх". Якщо гріх — це моральна несправедливість або порушення божого закону, то злочин — це порушення закону загальнолюдського. Своєрідним моральним кодексом є "Повчання" князя Володимира Мономаха. До етичних норм належать його вимоги: "Не лінуйтеся", "Стережіться брехні і пияцтва, і блуду", "До старшого ставитися треба як до батька, а до молодих як до братів" та ін.

Тривалий час у Європі, зокрема в епоху Відродження, етичним нормам і правилам належала першість під час розв'язання економічних проблем порівняно, скажімо, з прагненням до вигоди, до наживи. Етичний підхід, зокрема, просліджується у працях французьких моралістів XVI—XVIII ст. М. Монтеня, Ф. Ларошфуко, Б. Паскаля та ін. Поки в Європі було суспільство "механічної солідарності", що ґрунтувалося на колективних уявленнях та міфологічній свідомості (за твердженням відомого соціолога Е. Дюркгейма), суспільне життя в ньому було нічим іншим, як моральною сферою.

Затитання: Чи виникала суперечність за часів раннього капіталізму щодо моральності вчинків та ставленням до справ?

Відповідь: За часів раннього капіталізму виникла суперечність між ставленням до діла та етичними нормами. Встановлюється така особливість мислення, коли характерним є систематичне прагнення отримати законний прибуток у межах своєї професії. У суспільстві формується органічна солідарність людей, що ґрунтується на взаємодоповненості ролей і професій, а також ідея професійної відданості, певного аскетизму в поведінці та спілкуванні людей.

Взаємини між людьми і при вирішенні економічних питань певною мірою регулювалися вищими цінностями, зокрема релігійними (це особливо характерно для протестантської етики). З розвитком ринкових відносин людина дедалі більше стає самотньою, віддаляється від суспільства, від собі подібних, від тих, хто знаходиться поруч. Людина стає прагматичною, а суспільство під впливом грошей стає дедалі раціональнішим. Гроші починають бути засобом будь-якого обміну, зокрема в економіці, мистецтві, науці, практиці, їх вплив поширюється,

звичайно, на ділові стосунки між людьми та на спілкування. У такому суспільстві зростають корумпованість, жорстокість, егоїзм, індивідуалізм та ін.

Запитання: Отже, виходить що, суспільство, яке стоїть на шляху "гроші заради грошей", "виробництво заради виробництва", "дія заради дії", приречене до морального занепаду.

Відповідь: Саме так. Тому щоб цьому запобігти, суспільство має повернутися до обов'язкової первинності етичних норм над прагненням досягти економічних результатів будь-якою ціною. Йдеться про моральну відповідальність кожного за себе та за інших, за життя загалом. І тут люди мають усвідомити, що індивідуальної відповідальності для розв'язання цієї проблеми явно замало. Потрібні спілкування, діалог індивідів, дискусія, хоча лише прагнення до цього не досить. Дискусія про майбутні цінності, їх ієрархію, реальні зміни в суспільстві буде тим досконалішою, чим незалежнішими будуть індивіди, які беруть у ній участь, чим більше вони прагнутимуть використати раціональні аргументи, не надаючи жодному з них абсолютного чи остаточного змісту, чим більше спілкування між людьми буде спрямоване на досягнення вільного консенсусу між ними .

Запитання: Чи виступають моральні цінності основою для гуманістичного спілкування?

Відповідь: Однією з форм прояву моральних відносин у суспільстві є моральні цінності. Цінність — це поняття, що використовується у філософії та соціології для позначення об'єктів, явищ та їх властивостей, а також абстрактних ідей, які втілюють у собі узагальнені ідеали і постають завдяки цьому як еталон належного. У сучасній філософії та етиці — це не лише суб'єктивна значущість певних явищ реальності, пов'язана із задоволенням потреб суб'єкта, у духовному відношенні цінності відроджують його самого з усіма його потребами. Обираючи певні моральні цінності, тим самим людина підтверджує свідоме ставлення до норм і принципів моралі, дієвість своїх мотивів, цілісність моральної свідомості загалом.

Моральні цінності добра, обов'язку, відповідальності, справедливості, честі й гідності людини, совісті тощо, помітно впливають на спільну діяльність людей, на характер і ефективність спілкування. Якщо співрозмовники, наприклад, під час розв'язання конфлікту демонструють свою відповідальність за стан справи, вміння бути справедливими

щодо опонента, бажають не лише собі, а й співрозмовнику добра, то є багато шансів, що вони досягнуть злагоди, а спілкування відбуватиметься на високому моральному рівні.

Як зазначалося, на сучасному етапі розвитку нашого суспільства, коли рівень духовності у країні загалом падає, моральні цінності нерідко знецінюються. Тому наше суспільство має якомога більше уваги приділяти саме моральним цінностям, орієнтуватися на них в усіх сферах життя — економічній, політичній, соціальній, законодавчій та ін. Загроза дегуманізації виникає там, де людина звикає ототожнювати себе зі своєю функцією, своєю соціальною роллю. Образ такої самовідчуженої людини-функціонера, людини-рольовика став так би мовити "кошмаром" технічної цивілізації останніх століть.

Запитання: Хто з американських психологів описав систему моральних цінностей?

Відповідь: Систему моральних цінностей, яку доцільно впроваджувати в суспільстві ринкових відносин, детально описав відомий американський психолог і філософ Е. Фромм. Змальовуючи ринковий соціальний характер у праці "Психоаналіз і етика", він зазначає, що у діловому спілкуванні проявляється ставлення до себе та інших як до товару, який можна якнайвигідніше продати й купити. Отже, на жаль, цінність людини полягає в тому, що вона є товаром.

Запитання: Події та ситуації в країні впливають на систему цінностей людини?

Відповідь: Події, що відбуваються в окремій країні й у всьому світі, змушують людей переглянути систему цінностей як суспільства, так і окремої особистості. Керівники організацій, які успіх економічної діяльності пов'язують безпосередньо з людьми, уважно слідкують за цими процесами і своєчасно реагують на них. Вони враховують будь-які зміни у ставленні людей до звичаїв, традицій, релігії, праці, освіти тощо. Якщо ці зміни орієнтацій на певні цінності своєчасно не помітити, виникнуть додаткові труднощі.

Саме зміна цінностей була однією з причин зниження темпів зростання промислового виробництва у США в 1965 р. Підприємці, які не усвідомили характер подій, що відбулися, почали скорочувати кадри і втрачати клієнтів. Тим з них, хто продовжував поважати особистість, задовольняти потреби

клієнтів та орієнтуватися на високу професійну майстерність працівників, падіння виробництва майже не загрозувало.

Звичайно, люди мають добре заробляти, аби жити в добрих умовах. Однак якщо весь час людина присвячує себе тільки роботі, ігноруючи власні інтереси та інтереси сім'ї, вона врешті-решт рано втрачає здоров'я, не здатна народжувати нові ідеї, перестає бути цікавою у спілкуванні. Щоб цього не сталося, зазначає Е. Фромм, людина повинна орієнтуватися не на принцип "мати", а на принцип "бути". Це означає, що людина може й хоче жити повним життям.

Затитання: Як саме проявляється процес наповнення життя у робочій сфері?

Відповідь: Людина хоче здобувати знання та віддавати їх, обирати заняття до вподоби, поєднувати продуктивну виробничу діяльність із власними інтересами в інших сферах. Вона охоче та цілеспрямовано рухається до своєї мети, помилки сприймає як життєвий досвід та уміло будує нові шляхи вирішення поставлених завдань. Розумні керівники поділяють такі орієнтації своїх підлеглих, не заважають їхнім прагненням до самореалізації, і не тільки при виконанні ними своїх професійних обов'язків. Як свідчить досвід кращих корпорацій світу, від цього виграють всі: кожна окрема людина і організація загалом.

Затитання: Яке значення моральних норм й принципів, для досягнення високого рівня культури спілкування?

Відповідь: Моральні цінності в усіх сферах життя людини регламентуються моральними нормами й принципами. Моральні норми і принципи — це певні вимоги та заборони, що регулюють діяльність, поведінку людей, їхню взаємодію та спілкування. Ті норми та принципи, встановлені людьми в суспільстві на певному етапі його розвитку, є певним взірцем поведінки та обов'язкові для виконання.

Принципи моралі мають загальне соціальне значення і поширюються на всіх людей, уособлюючи те загальне, основне та первинне, що уможливорює ці вимоги та становить ціннісний базис суспільства, взаємовідносин людей. Моральні принципи підтримують і санкціонують в узагальненій формі суспільні підвалини життя, соціальний устрій, спілкування. Вони претендують на абсолютність, не допускають винятків. Будучи

узагальненими, моральні принципи відбивають соціально-історичні умови буття людини, її сутнісні потреби.

Запитання: *Виходить, що моральні принципи та норми впливають на процес спілкування?*

Відповідь: Так. Поряд з іншими сферами життєдіяльності людини моральні принципи та норми регулюють процес спілкування людей, бо саме під час спілкування люди погоджують власні та суспільні інтереси. Більше того, спілкування людей має відбуватися за цими моральними принципами та нормами. Проте для індивідуального життя та поведінки людини вони є лише передумовою формування гуманістичних установок спілкування.

Запитання: *А що таке гуманізація спілкування?*

Відповідь: Гуманізація спілкування — це насамперед розвиток і зростання потреби людини в такому спілкуванні. Воно передбачає здатність людини відчувати та співчувати, переживати і співпереживати, вміння розрізняти добро та зло, справедливість і несправедливість, вияв таких її якостей, як милосердя, порядність, добродійність і совість, а також морально-естетичні потреби, оцінки, смаки, ідеали, мотиви, вчинки. Тому не менше значення у процесі спілкування людей відіграють також моральні знання, здатність до раціонального осмислення моральних ситуацій та дій.

Відомо, що зовні добродійні вчинки можуть спиратися на мотиви, які явно суперечать принципам і нормам моралі: користолюбство, нажива, властолюбство та ін. І, навпаки, вчинок, який зашкодив іншим, може мати в основі добродійні наміри. Наприклад, людина, яка лише прагне до влади, у спілкуванні з іншими демонструє свою "демократичність", гуманність. Досягнувши жаданої влади, вона швидко забуває про свої обіцянки і часто не виявляє доброти, чесності, відповідальності тощо. Таку поведінку в етиці називають легальною, а тип поведінки — легалізмом.

Відомий китайський філософ Конфуцій показав, що різні люди у своїй поведінці та спілкуванні дотримуються різних моральних норм і правил. На його думку, розумна людина: "коли дивиться, то думає, чи добре вона роздивилася, а слухає — думає, чи вірно вона почула; думає, чи ласкавий у неї вираз обличчя, чи шанобливі її манери, чи щире мовлення, чи пристойне ставлення до справи; при сумнівах думає про те, щоб

порадитися; коли ж у гніві, то думає про наслідки; і перед тим як щось придбати, думає про справедливість". Нерозумна людина робить три помилки: говорить, коли не час говорити (це нерозважливість), не говорить, коли настає час говорити (це потайливість), і говорить, не помічаючи міміки (це сліпота).

Запитання: *Які тенденції використання моральності зараз прийнятні у наш час?*

Відповідь: Нині у складних умовах ринкових відносин людям доводиться робити вибір щодо орієнтації на справедливе ставлення до інших і врахування їхніх інтересів чи на егоїзм; на активність чи пасивність; на агресію чи альтруїзм; на любов до людей чи байдужість до них і т. ін. Цей вибір проявляється в поведінці людини та в її спілкуванні з іншими. Під час такого вибору людина звертається або до прийнятих суспільством, або до особистих моральних норм і принципів.

В умовах жорсткої конкуренції та зниження життєвого рівня людей зростає значення таких рис характеру людини, як стійкість, лояльність, вірність, милосердя та ін. Ідеться про мораль співвіднесення, дилема якої ґрунтується на тому, що не варто слухати ані друзів, ані ворогів, коли совість підказує "вчини так".

Під час спілкування — це вміння говорити так, щоб не принижувати гідності людей, вступати з ними в переговори, йти на компроміси, витрачаючи миттєву власну вигоду, але зберігаючи доброзичливі стосунки. Кожен, хто знайомий з історією створення та розвитку відомої американської компанії "ІВМ", погодиться з тим, що своїм успіхом вона значною мірою зобов'язана морально-етичним ідеям її засновника Томаса Дж. Уотсона-старшого (1914 р.), аніж технічним нововведенням або фінансовим ресурсам. Він як честолюбивий підприємець, безумовно, хотів бачити свою компанію такою, що досягла успіху.

Але маючи власні моральні цінності, він не хотів це робити в будь-який спосіб. На шляху до успіху Т. Уотсон хотів об'єднати людей єдиною метою. Тому він розробив кодекс поведінки працівників компанії, принципи якого дуже прості:

- кожна людина заслуговує на повагу;
- кожен клієнт фірми має право на особливу увагу та найкраще обслуговування;
- усе, що робиться у фірмі, має постійно вдосконалюватися.

Затитання: *А на даний момент всі працівники фірми дотримуються цих принципів?*

Відповідь: Так. Цих принципів дотримуються й зараз всі працівники фірми — від адміністраторів найвищого рангу до підсобників. Зазначені принципи становлять стрижень усієї діяльності компанії, до якої всі ставляться з повагою і довірою, що безпосередньо впливає на кожний крок і всю політику "ІВМ". Мабуть, тому за 34 роки нікого не звільнили через скорочення програм, штатів, асортименту продукції чи бюджету. Але незалежно від посади розлучалися з тією людиною, яка порушувала моральні норми компанії або припускалася помилок у роботі і не бажала співпрацювати з іншими.

За правилами ділового спілкування, прийнятими в "ІВМ", усі її працівники у своїх діях мають керуватися високими нормами ділового спілкування. "Кожний, з ким ви маєте справу, повинен розраховувати на справедливе і неупереджене ставлення до себе з вашого боку. Чесність є невід'ємною частиною моральної поведінки, а довіра необхідна для встановлення добрих та міцних стосунків".

Затитання: *Як на рахунок етики спілкування? Чи потрібна вона для того щоб зрозуміти моральність спілкування?*

Відповідь: Щоб зрозуміти моральність спілкування, потрібно знати основні поняття етики, об'єднані в цілісну систему з єдиним принципом її побудови. Конкретний зміст цих понять, їх логічна форма й місце кожного з них у загальній системі змінювались в історії етичної думки залежно від розуміння природи моральності. Однак у всі часи в історії етики основними категоріями вважалися насамперед добро та обов'язок, а також добродійність, совість та ін.

Розглядаючи етику спілкування, крім зазначених понять треба враховувати й поняття етики соціального характеру, підвалини якої були закладені Е. Фроммом. Він детально описав етичні зміни, що відбуваються в соціальному характері людей на різних етапах розвитку капіталізму. Ці зміни яскраво проявляються в поведінці людей, насамперед у їхній моральності.

Людина народжується доброю, як стверджує більшість представників гуманістичної етики. Усе, що в неї є доброго, слугує збереженню й розвитку життя, саморозвитку та

використанню творчого потенціалу, а зло призводить до її руйнації. Отже, якщо людина у спілкуванні відстоює свої позиції, впевнена в собі, виявляє наполегливість у досягненні мети, не принижуючи іншого, визнаючи його право на власну думку, то вона не чинить зла. Для неї добро — це йти шляхом, який вона обрала, але не жертвуючи собою, щоб догодити іншому.

Затитання: *Ви маєте на увазі асертивну поведінку?*

Відповідь: Так. Сьогодні такі вміння, що називаються асертивними, формують у людей за допомогою різних підходів. У людини є лише один спосіб бути в єдності зі світом і водночас у злагоді із собою — реалізувати свої здібності. Це буде добром і для неї, і для суспільства, тобто для інших. У протилежному разі перед людиною постають моральні проблеми, а неможливість їх розв'язання часто призводить до неврозу. Щоб цих проблем не виникало, зокрема під час спілкування, слід дотримуватись основних принципів етики: "не роби іншому того, чого б ти не хотів, щоб він робив тобі"; "що ти робиш іншим, те робиш і собі". Іншими словами, якщо людина в діловому спілкуванні, маніпулюючи іншим, хоче досягти вигоди лише собі, особливо через хитрощі, махінації, нечесну гру, то порушується перший із зазначених принципів етики. Якщо ж під час розв'язання конфлікту перемога досягається за рахунок поразки опонентів, можна придбати ворогів. При цьому порушується другий із названих принципів етики.

Затитання: *Яку роль відіграє совість у житті людини?*

Відповідь: Відбитком нашого "я" є совість. Вона уособлює суть власного морального досвіду. Це наш вплив на себе самого. Гуманістична совість протестує проти утиску, приниження себе, проти загрози стати інструментом у руках тих, хто прагне свідомо чи несвідомо занизити нашу самоцінність і обмежити самостійність. Поряд з гуманістичною співіснує і совість авторитарна. У них однаковий зміст етичних норм, але мотиви їх використання різні. Авторитарна совість вимагає від людини підкорятися авторитетам, які виробили, скажімо, певні етичні норми, догоджати їм. Якщо вона цього не чинить і проявляє самостійність, у неї пробуджується "нечиста" совість, вона відчуватиме безсилля, дискомфорт, провину. Кожна людина, як стверджує Е. Фромм, має ці два різновиди совісті. Проблема в тому, яке співвідношення між ними.

Затитання: *Чи існують етичні критерії цивілізованого спілкування?*

Відповідь: Існує чимало етичних критеріїв цивілізованого спілкування, зокрема чесність, порядність, справедливість. У розвинених країнах, наприклад, без цих критеріїв у діловому спілкуванні між фірмами, банками й окремими людьми сучасне підприємництво було б неможливим. Нафта та нафтопродукти, акції та інші цінні папери на мільйони доларів щодня продаються на основі усних переговорів без свідків. Так само на великі суми щороку продаються товари солідними торговими фірмами без попереднього оформлення контрактів. Така практика сучасного підприємництва є наслідком довготривалого процесу розвитку бізнесу, під час якого сформувалися найоптимальніші моральні принципи та правила, яких ці підприємці дотримуються.

Для досягнення ефективності в діловому спілкуванні необхідно також керуватися такими етичними поняттями, як повага, співчуття, справедливість та ін.

Основою гуманістичних комунікативних установок є повага. Це таке ставлення до людини, коли враховується людська гідність. Повага доповнюється пошаною, тобто визнанням особистих чеснот індивіда та його приналежності до певної спільності. Якщо ми ставимося шанобливо до іншої країни або до якоїсь фірми, то поважатимемо також їхніх представників і виявимо це у своєму ставленні до них, що сприятиме встановленню контакту, взаємодії. Спілкування буде відкритим і націленим на продуктивний діалог, на співробітництво і злагоду, ґрунтуватиметься на врахуванні моральних норм і принципів справедливості, рівноправності, доброзичливості, ввічливості та ін.

Затитання: *Чи відіграє роль самоповага у сприйнятті та комунікації з суспільством?*

Відповідь: Повага до співрозмовників, опонентів по спілкуванню, толерантність тісно пов'язані із самоповагою. Як би не ставилися до нас інші люди під час спілкування, у ділових взаєминах, самоповага буде тим моральним механізмом, який допоможе нам не допустити приниження, глузування тощо. Людина з розвинутою самоповагою чинитиме опір цьому, виявить волю, відстоюючи свою гідність, честь. Християнська мораль вчить бути терплячим, але це не означає, що слід

мириться зі злом, агресією, брутальністю, безчестям. Кожен із нас має робити все, що може, в межах норм моралі, щоб не допускати цього, щоб попереджати такі прояви у процесі спілкування з іншими людьми.

Людям, які чинять зло, ображають інших, можна часом поспівчувати, бо вони не розуміють, що роблять, і як це може негативно вплинути на них. Поспівчувати, а можливо, і допомогти. Замість того, що б "схрещувати мечі", можна спробувати доброзичливо запропонувати інший вихід із ситуації, що склалася.

Затитання: Чи повага та увага до клієнтів є основою до якісних відносин у бізнесі?

Відповідь: Повага та увага до клієнтів є безперечно основою довготривалих відносин. Компанія, яка підходить до ділових відносин лише з позицій власної користі, не може розраховувати на лояльність іншої сторони. А будь-яке зроблене клієнтові добро потім, як правило, повертається назад. Коли виникають нові ринки збуту продукції, до них швидко лнуть різні корпорації, компанії, фірми з інших країн. Багато компаній намагаються будь-що збути свою продукцію, навіть низької якості. Відчувається це зараз і в Україні. Але якщо такі компанії зорієнтовані тільки на отримання тимчасової користі, то зв'язки не будуть тривалими. Вони завжди відчуватимуть опір з боку тих, кого принижують. І, навпаки, компанії, які в таких умовах встановлюють ділові контакти, поважаючи слабких сьогодні партнерів, допомагають їм, створюють основу для співробітництва в майбутньому.

Егоїзму, самолюбству протистоїть любов до себе. Вона не ототожнює егоїзм, не виключає любові до інших. Якщо людина піклується про себе, відповідальна, цінує і поважає себе, прагне до розвитку, самореалізації, врешті-решт, до свободи, то вона любить себе. Якщо людина себе любить, то вона спокійна, доброзичлива, впевнена в собі, совісна, а тому іншим людям добре з нею спілкуватися й співпрацювати.

Любов до людей є найкращим порадиником для розв'язання більшості складних проблем, у тому числі проблем спілкування. Вона включає в себе і повагу, і співчуття, і готовність допомогти. Саме вона підкаже у складних ситуаціях, коли і як розпочати спілкування, як вступити в контакт і як з нього вийти, які аргументи навести, яке рішення прийняти та ін.

Коли любиш людей, з якими спілкуєшся, то докладеш зусиль, щоб їх зрозуміти, щоб не зачепити їхню честь, гідність, не примусити їх зайве страждати, допоможеш їм зберегти та поповнити свою самоцінність.

Висновок. Спілкування — це форма творчості, яка допомагає виявити та розкрити найкращі сторони особистості. Водночас це процес виховання і самовиховання, коли люди впливають одне на одного. Тому таким необхідним для досягнення успішної взаємодії у спілкуванні є знання ролі моральних цінностей, розумне використання моральних принципів і норм.

Мораль — це форма громадської свідомості та вид громадських відносин, спрямованих на утвердження самоцінності особистості, рівноправності всіх людей в їхньому прагненні до щасливого та гідного життя. Однією з форм прояву моральних відносин у суспільстві є моральні цінності. Вони становлять основу гуманістичного спілкування.

Моральні норми й принципи — це певні вимоги та заборони, що регулюють діяльність, поведінку людей, їхню взаємодію та спілкування. Ті норми та принципи, що встановлені людьми в суспільстві на якомусь етапі його розвитку, є певним взірцем поведінки та обов'язкові для виконання. Гуманістична етика, якої треба дотримуватися під час спілкування, передбачає добродійність, совісність, справедливість, повагу, співчуття, любов до людей та ін.

Джерела:

1. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма // Избр. произведения. – М., 1990.
2. Конфуций. Лунь-юй. Древнекитайская философия // Собр. текстов: В 2 т. – М., 1972. – Т. 1.
3. Малахов В. Этика: Курс лекцій. – К., 1996.
4. МонтеньМ. Опыты. – М., 1979. – Кн. 3.
5. Московичи С. Машина, творящая богов. – М., 1998.
6. Психология и этика делового общения / Под ред. В. Н. Лавриненко. – М., 1997.
7. Роджерс Фрэнсис Дж. IBM. Взгляд изнутри. Человек, фирма, маркетинг: Пер. с англ. – М., 1990.
8. Фромм Э. Иметь или быть. – М., 1990.
9. Фромм Э. Искусство любить. – М., 1990.
10. Фромм Э. Психоанализ и этика. – М., 1998.
11. Шеломенцев В. Н. Этикет и культура общения. – К., 1995.

Стаття надійшла 20 травня 2016 р.